

NINA CHROBOT¹, ANNA OLESZKIEWICZ²

Postawy wobec małżeństwa – konstrukcja i empiryczna weryfikacja narzędzia badawczego

ABSTRACT

Attitude to Marriage as a Relationship Formalization Questionnaire was designed to study the dynamically changing forms of modern family. Article presents the most important demographical and social trends concerning marriage in Poland, which justify the need to create standardized tool for studies on attitude of young people towards marriage.

Final version of the questionnaire consists of 42 statements, which comprise three scales of attitude toward marriage as: sense of happiness and belonging; relationship formalization and sense of safety; a result of actions resulting from internalized social and religious norms. Questionnaire has high psychometric values and can be used in studies of people aged 16-30. It can be applied in psychological, demographical, sociological or economic research.

Keywords:

marriage, relationship, attitude, questionnaire

¹ Nina Chrobot, Katedra Psychologii Marketingu, Wydział Psychologii, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie, nchrobot@st.swps.edu.pl.

² Anna Oleszkiewicz, Zakład Badań nad Strukturą Ja, Instytut Psychologii, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski, ania.oleszkiewicz@gmail.com.

Ludzie posiadają dwa podstawowe kierunki motywacji – dążenia i unikania. Razem tworzą one podstawowy wymiar regulacji zachowania. Dotyczy to także zwierząt i niższych organizmów, co świadczy o jego fundamentalnym znaczeniu dla funkcjonowania na poziomie biologicznym, psychologicznym i społecznym (Elliot, Covington, 2011). Dążenie i unikanie różnicują stojące u ich podstawy wartości – dążenie polega na podejmowaniu działań w kierunku pozytywnym i pożądanym (np. ku sprzyjającym ludziom, wydarzeniom, szansom). Motywacja unikania jest natomiast wzbudzana przez negatywne lub niepożądane zdarzenia lub zagrożenie dla podmiotu działającego.

Mechanizmem poznawczym, który jest odpowiedzialny za regulację motywacji dążenia i unikania, są postawy. Termin „postawy” został pierwotnie użyty do podkreślenia procesów tożsamościowych, które wpływały na aktualne i potencjalne reakcje ludzi wobec elementów otaczającego ich świata społecznego (Znanięcki, Thomas, 1976). W niniejszej pracy przyjmujemy bardziej współczesną definicję, mówiącą, że postawy to „względnie trwałe tendencje do pozytywnego lub negatywnego wartościowania obiektu postawy przez człowieka” (Wojciszke, 2003, s. 180–181). Zgodnie z tym twierdzeniem postawy organizują informacje poznawcze gromadzone przez podmiot działający na temat otaczającej go rzeczywistości, dzięki czemu możliwe staje się wykształcenie reakcji dążenia lub unikania względem obiektów postaw.

Postawy mają swoje źródła zarówno w procesach społecznych, którym poddany jest człowiek w ciągu swojego życia, jak również w emocjach doświadczanych względem obiektu postawy lub obiektów mu podobnych. Mogą się też ukształtować w rezultacie działań człowieka i wynikających z tego rezultatów (Reber, Reber, 2008).

Postawy stanowią zatem miarę stosunku poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego podmiotu działającego do pewnych zjawisk, ludzi, idei czy instytucji, które zbiorczo można określić obiektami postawy (Wojciszke, 2003). Ze względu na społeczny charakter postaw i ich fundamentalne znaczenie dla procesów motywacyjnych zdecydowaliśmy się zastosować postawy jako miarę do badania stosunku młodych Polaków do instytucji małżeństwa. Postawy mają względnie trwałe charakter, co oznacza, że niełatwo poddają się zmianom (Wojciszke, 2003). Trwałość postaw jest korzystna z punktu widzenia badań nad dynamicznie zmieniającymi się zjawiskami i elementami życia społecznego, ponieważ pozwala formułować prognozy i przewidywania dotyczące pewnych określonych grup wiekowych lub specyficznych grup społecznych. Dodatkowa korzyść płynąca z zastosowania postaw jako miary stosunku do małżeństwa wynika z faktu, że dostępność postaw w świadomości jest uzależniona od siły ich znaku. Oznacza

to, że do świadomości przedostają się jedynie skrajnie pozytywne lub skrajnie negatywne postawy. W konsekwencji pomiar postaw, które w tym wypadku zwykle nie są radykalne, będzie wolny od zaburzeń związanych z aprobatą społeczną i procesami autoprezentacyjnymi.

1. PROBLEMATYKA MAŁŻEŃSTWA JAKO SPOSOBU FORMALIZACJI ZWIĄZKU WE WSPÓŁCZESNYM SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM

Problematyka formalizacji związków międzyludzkich jest przedmiotem badań wielu dziedzin nauki – socjologii (Szlendak, 2010; Duch-Krzysztosek, 1998), psychologii (Janicka, 2006), antropologii (Stanisz, 2010), etyki i filozofii (Parysiewicz, 2012), demografii. Obserwowane trendy ulegają dynamicznym zmianom, co czyni małżeństwo szczególnie ciekawym i ważnym przedmiotem badań. Rodzina stanowi podstawową komórkę życia społecznego – jest środowiskiem socjalizacji pierwotnej, a więc stanowi podstawowe środowisko transmisji norm kulturowych i społecznych, które spajają społeczeństwo i gwarantują jego trwałość. Dlatego też wiedza o przemianach małżeństwa i rodziny jest tak ważna i potrzebna.

Szczególnie niezbędne wydaje się monitorowanie postaw młodych ludzi względem wchodzenia w związki małżeńskie. Na podstawie tej wiedzy istnieje możliwość formułowania przewidywań demograficznych i dostosowywania do tych prognoz polityki społecznej i prorodzinnej państwa tak, aby w optymalny sposób odpowiadać na potrzeby społeczne. W związku z tym podjęliśmy próbę stworzenia standaryzowanego narzędzia do pomiaru postaw wobec małżeństwa, której rezultatem jest prezentowany dalej Kwestionariusz Postaw wobec Małżeństwa jako Formalizacji Związku (KPwM).

Małżeństwo jest złożoną instytucją o charakterze społecznym. W niniejszej pracy przyjmujemy definicję małżeństwa jako formalnego związku dwojga ludzi posiadających równe prawa wobec siebie. Ważnym elementem przyjętej definicji jest formalny status małżeństwa, który zostaje mu nadany na drodze cywilnej lub kościelnej (konkordatowej). Regulacje prawne w zakresie zawierania małżeństw prezentuje *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*.

Podstawowym trendem obserwowanym w badaniach nad problematyką małżeństwa jest wzrost średniej wieku osób wstępujących w związek formalny. W 2003 roku średni wiek nowożeńców wynosił 26,5 lat; w 2006 – 27,3; w 2009 – 27,8, a w 2011 – 28,3 (GUS, 2013). Trend ten dotyczy zarówno kobiet, jak i mężczyzn, przy czym mężczyźni są statystycznie starsi od swoich żonek. Przyczyn tego zjawiska jest wiele, ale wśród najważniejszych należy wymienić wydłużający się

okres edukacji (wyrażony miarą odsetka osób, które podejmują studia wyższe) i wzrost znaczenia pracy jako wartości życiowej przy jednoczesnym niewielkim spadku znaczenia udanego małżeństwa jako wartości (Czapiński, 2008); obawy przed pogorszeniem warunków materialno-bytowych oraz obawy przed nieudanym małżeństwem i rozwodem (Boguszewski, 2008). Należy zauważyć, że wszystkie te powody łączy dążenie do zapewnienia sobie odpowiedniej pozycji społecznej i materialnej przed założeniem rodziny oraz unikanie przykrych doświadczeń społecznych i indywidualnych związanych z rozstaniem i rozwodem.

Nie mniej istotnym czynnikiem wpływającym na zawieranie małżeństw w Polsce jest wzrost popularności alternatywnych form życia rodzinnego w stosunku do małżeństwa tradycyjnego. Od niedawna obserwuje się rozszerzenie norm społeczno-kulturowych w zakresie definicyjnym pojęcia „rodziny” – coraz więcej osób badanych byłoby skłonnych określić tym mianem parę żyjącą bez ślubu i wychowującą swoje dziecko (dzieci) lub parę bez potomstwa. Coraz częściej za rodzinę zostaje uznana para homoseksualna (dotyczy to zarówno par wychowujących, jak i niewychowujących, dzieci) (Boguszewski, 2013). Innym ważnym symptomem demograficznym wskazującym na wzrost popularności alternatywnych wobec małżeństwa form rodziny jest wskaźnik urodzeń dzieci pozamałżeńskich. Na początku lat dziewięćdziesiątych ok. 6–7% dzieci to te, które zostały urodzone przez kobiety niezamężne, a dziś ten odsetek sięga ok. 20% (GUS, 2010). W tym rozumieniu alternatywnymi formami rodziny mogą być związki partnerskie i konkubiny, rodziny niepełne czy rodziny patchworkowe (Herudzińska, 2012).

W świetle tych danych demograficznych, które stanowią źródło informacji o trendach społecznych, proponujemy standaryzowane narzędzie do pomiaru postaw młodych ludzi wobec małżeństwa jako sposobu formalizacji związku. Kwestionariusz Postaw wobec Małżeństwa jako Formalizacji Związku (KPwM) mierzy postawy osób badanych względem formalizacji związku za pośrednictwem instytucji świeckich bądź kościelnych. Narzędzie mierzy poziom zaangażowania w tematykę formalizacji uwarunkowanego postrzeganiem indywidualnego szczęścia i poczucia bezpieczeństwa, norm społeczno-kulturowych i religijnych oraz rytuału formalizacji i związanych z nim oczekiwań.

2. PROCEDURA KONSTRUKCJI KWESTIONARIUSZA POSTAW WOBEC MAŁŻEŃSTWA JAKO FORMALIZACJI ZWIĄZKU (KPwM)

2.1. BADANIE 1

Ze względu na brak gotowego narzędzia służącego badaniu postaw młodych ludzi wobec małżeństwa jako formalizacji związku badanie miało formę eksploracyjną, testującą sformułowane przez autorki potencjalne wymiary postaw wobec małżeństwa skonstruowane na podstawie dostępnej wiedzy psychologicznej, jak również na podstawie statystyk demograficznych dotyczących małżeństwa oraz panujących w Polsce zwyczajów kulturowych. W związku z powyższym podczas konstruowania narzędzia przyjęto strategię indukcyjną, która przy zastosowaniu eksploracyjnej analizy danych umożliwia statystyczną weryfikację przyjętych założeń (Zawadzki, 2006). Praca nad konstrukcją kwestionariusza do pomiaru postaw wobec małżeństwa jako formalizacji związku rozpoczęła się od zdefiniowania obszarów treści oraz ich manifestacji na poziomie poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym. Wyszczególniono następujące obszary treści:

- postawa wobec małżeństwa jako stanu cywilnego,
- postawa wobec małżeństwa jako sakramentu kościelnego,
- małżeństwo jako wyznacznik norm społeczno-kulturowych,
- małżeństwo jako źródło bezpieczeństwa ekonomicznego,
- małżeństwo jako źródło zaspokojenia potrzeb emocjonalnych,
- preferencje, normy i wartości jednostki odnoszące się do małżeństwa.

Na tej podstawie wygenerowano twierdzenia tworzące pulę 72 pozycji testowych. Przy konstrukcji pozycji testowych uwzględniono i respektowano zwyczaje językowe i kulturowe osób badanych, jak również zastosowano twierdzenia zawierające męsko- i żeńskoosobowe formy odmiany.

Weryfikacja puli pozycji testowych została przeprowadzona procedurą oceny sędziów kompetentnych. Oceny dokonało 8 osób. Sędziowie kompetentni znajdowali się w przedziale wiekowym od 22 do 35 roku życia. W rezultacie weryfikacji, po otrzymaniu współczynnika trafności treściowej (CVR; *content validity ratio*) obliczonego za pomocą wzoru Lawshego (Lawshe, 1975), usunięto 16 pozycji testowych. Odrzucone pozycje nie uzyskały minimum trzech ocen pozytywnych (1 – pozycja ma zasadnicze znaczenie dla testu) lub też uzyskały minimum trzy oceny o wartości 2 lub 3 (2 – pozycja jest istotna, ale nie ma zasadniczego znaczenia; 3 – pozycja nie powinna być zawarta w teście). Następnym etapem było obliczenie wskaźnika mglistości Gunninga, który wskazywał na jasność i zrozumienie tekstu. W wyniku analizy zrozumiałości i poprawności językowej

otrzymano następujące wyniki: Liczba zdań 56; Liczba słów: 498; Średnia liczba słów w zdaniu 8,92; Liczba słów dłuższych niż 3 sylaby 70; Udział słów trudnych w danym tekście 14%. Wskaźnik Mglistości Gunninga wyniósł 9,18, co oznacza, że respondenci powinni posiadać minimum 9 lat edukacji szkolnej, aby zrozumieć treść kwestionariusza. Test potwierdził zatem, że narzędzie jest odpowiednie do badania osób młodych (powyżej 16 r.ż.), które ukończyły szkołę podstawową i gimnazjum.

2.1.1. Metoda

Osoby badane Próbę konstrukcyjną stanowiły osoby w przedziale wiekowym 18–29 ($M = 23$; $SD = 2,16$). Przebadano 100 osób, z czego kobiety stanowiły 56% próby. Osoby będące w związku stanowiły 47% próby, panny/kawalerowie (osoby niebędące w związku) 48%, a osoby zamężne 5%.

Materiał Materiał składał się z 56 stwierdzeń, do których osoby ustosunkowały się za pomocą 5-stopniowej skali Likerta (numerycznej) z opisanymi wszystkimi punktami, gdzie 1 oznaczało „zdecydowanie się nie zgadzam”, a 5 oznaczało „zdecydowanie się zgadzam”.

Procedura Badanie przeprowadzono, wykorzystując narzędzia internetowe. Link do strony zawierającej kwestionariusz rozdystrybuowany został za pośrednictwem portali społecznościowych oraz metodą kuli śnieżnej. Kwestionariusz zaprogramowany został tak, by uniknąć pytań pozostawionych bez odpowiedzi, co skutkowałoby brakiem danych. W badaniu wykorzystano wszystkie zalety gromadzenia danych za pośrednictwem Internetu, o których wspominają Hornowska i Paluchowski (2007), m.in. możliwość dotarcia do szerokiej grupy respondentów, stosunkowo krótki czas zbierania danych, zwiększone poczucie anonimowości oraz ograniczenie kosztów zbierania danych (Batorski, Olcoń-Kubicka, 2006).

2.1.2. Wyniki

Zebrałe w badaniu pierwszym dane potwierdziły założenia analizy czynnikowej (Kim, 1978). Wszystkie analizy statystyczne wykonane zostały za pomocą pakietu SPSS 19.0. Test sferyczności Barletta ($\chi^2 = 3409,432$, $p < 0,001$) wykazał, że zmienne nie korelują ze sobą. Miara KMO (*Kaiser-Meyer-Olkin measure of sampling adequacy*) wyniosła 0,643, co świadczy o adekwatnej do poddania analizie statystycznej wielkości próby (Field, 2009).

Aby określić wewnętrzną strukturę skali, została wykonana eksploracyjna analiza czynnikowa metodą głównych składowych (*principal component analysis*; PCA) ze znormalizowaną rotacją Promax. Do określenia liczby czynników użyto kryterium wykresu osypiska, na podstawie którego ustalono, że należy wyodrębnić trzy czynniki. Odrzucono możliwość przyjęcia sześcioczynnikowego rozwiązania, opartego na podstawach teoretycznych, ze względu na zbyt małą liczbę pytań wchodzących w skład proponowanych pierwotnie skal.

Poszczególne pozycje testowe zostały przyporządkowane do wyodrębnionych czynników zgodnie z ładunkami czynnikowymi uzyskanymi w analizie czynnikowej. Do każdego z czynników wybrano pozycje o najwyższych ładunkach czynnikowych, uwzględniając te pozycje, które uzyskały wartości powyżej 0,4. Pierwszy czynnik wyjaśniał 22,19% wariancji, drugi – 9,46%, natomiast trzeci – 6,84%. Łącznie te trzy czynniki wyjaśniają 38,49% wariancji wspólnej. Wartości uzyskane w wyniku analizy czynnikowej dla poszczególnych pytań, po usunięciu 10 pytań niewchodzących do żadnego czynnika oraz słabo ładujących czynnik, znajdują się w macierzy struktury przedstawionej w Tabeli 1.

Tabela 1. Macierz struktury kwestionariusza z ładunkami czynnikowymi dla poszczególnych pozycji testowych

Pozycja testowa	Macierz struktury		
	Czynnik		
	1	2	3
7. Cieszę się na myśl, że poprzez małżeństwo będę mógł stworzyć własną rodzinę	0,786		
42. Gdybym kogoś bardzo kochał, chciałbym wziąć z nim ślub	0,759		
9. Myśl o noszeniu obrączki wywołuje u mnie radość	-0,749		
41. Małżeństwo jest źródłem satysfakcji życiowej	-0,736	-0,421	
31. Zawarcie małżeństwa to scementowanie związku i miłości dwojga ludzi	0,73		
55. Myśl o podpisaniu aktu małżeńskiego wywołuje u mnie radość	0,713		
24. Jeśli biorę z kimś ślub, oznacza to, że chcę być z tą osobą do końca życia	-0,705		
56. Małżeństwo kojarzy mi się z poczuciem bezpieczeństwa	-0,689	-0,483	
26. Nie planuję formalizować swojego związku, ponieważ może mnie to ograniczyć	-0,682		0,413
45. Małżeństwo jest niemodne i niepraktyczne w dzisiejszych czasach	-0,666		

Macierz struktury			
Pozycja testowa	Czynnik		
	1	2	3
27. Ceremonia ślubu kościelnego kojarzy mi się ze szczęściem i miłością	-0,656	-0,533	
20. Uspokaja mnie myśl, że mój współmałżonek będzie pomagał mi w przewyciężaniu trudności życiowych	0,653		
47. Małżeństwo sprzyja przewyciężaniu trudności życiowych	-0,64		
10. W przeciagu kilku lat będę zamężna/zonaty	0,555		
19. Preferuję wolne związki	0,555		
50. Formalizacja związku zabija miłość	0,522		-0,433
8. Zdecydowałbym się na ślub, żeby mieć dzieci	0,475		
35. Cieszę się na myśl o hucznym weselu	0,472		
14. Wziąłbym ślub, jeśli mojemu partnerowi zależałoby na tym	0,472		
37. Zdecydowałbym się na ślub, żeby ustabilizować swoje życie	0,468		
46. Planuje wziąć ślub kościelny, ponieważ tak nakazuje mi moja wiara		-0,719	
38. Związek bez sakramentu kościelnego nie ma szans na przetrwanie		-0,718	
22. Nie wyobrażam sobie wziąć ślubu cywilnego bez kościelnego		-0,655	
34. Sakrament małżeństwa jest dla mnie podjęciem zobowiązania również przed Bogiem	0,456	0,648	
33. Małżeństwo jest niezbędne do pełni mojego szczęścia	-0,574	-0,635	
13. Przyzwolenie Kościoła nie jest mi potrzebne, aby żyć w związku		0,629	
28. Kiedy widzę młode pary z utęsknieniem wyczekując na swój ślub	0,544	0,619	
16. Jeżeli ktoś chce mieć dzieci, powinien wziąć ślub		-0,6	
6. Osobom, które się naprawdę kochają, ślub nie jest potrzebny	0,413	0,588	
4. Bez ślubu trudno stworzyć prawdziwą rodzinę		0,521	
48. Gdyby pojawiło się dziecko, wziąłbym ślub		-0,508	
3. Pary bez ślubu kościelnego są nie do końca szczęśliwe		0,455	
32. Nieważne ile kto wnosi do małżeństwa, po ślubie wszystko jest wspólne		0,41	
18. Boję się starokawalerstwa/staropanięstwa		0,401	
54. Obawiam się braku akceptacji otoczenia, jeżeli nie wezmę ślubu			0,697

Macierz struktury			
Pozycja testowa	Czynnik		
	1	2	3
29. Mógłbym zdecydować się na małżeństwo, gdyby to rozwiązało moje problemy finansowe			-0,643
51. Obawiam się, że treść przysięgi małżeńskiej jest niemożliwa do spełnienia	0,51		-0,54
43. Obawiam się formalizacji związku ze względu na skomplikowaną procedurę rozwodową	-0,446		0,536
53. Byłbym zadowolony ze swojego małżeństwa, gdyby dawało mi ono poczucie stabilności finansowej			-0,535
39. Zawarcie związku małżeńskiego dałoby mi poczucie bezpieczeństwa finansowego			0,515
15. Myśl o związaniu się z jedną osobą do końca mojego życia powoduje u mnie strach			0,504
25. Wziąłbym ślub po to, aby łatwiej uzyskać kredyt na mieszkanie			-0,486
1. Obawiam się formalizacji związku ze względu na dużą liczbę rozwodów			-0,474
36. Boję się, że nie podołam roli małżonka			0,454
12. Większość ludzi pobiera się ze względu na presję otoczenia			0,446
52. Małżeństwo to przede wszystkim formalna umowa między dwojgiem ludzi			0,415

Źródło: Opracowanie własne.

Ostateczna wersja kwestionariusza po przeprowadzeniu badania pierwszego obejmowała 46 pozycji testowych wchodzących w skład trzech czynników.

W kolejnym etapie wyłonione skale (odpowiadające poszczególnym czynnikom) poddano analizie rzetelności, badając zgodność wewnętrzną testu. Współczynniki zgodności wewnętrznej α Cronbacha zostały policzone oddzielnie dla trzech wyodrębnionych w analizie skal. Zaprezentowano je w Tabeli 2. Analiza rzetelności dla skali dotyczącej małżeństwa jako formalizacji związku i źródła bezpieczeństwa pierwotnie wyniosła poniżej 0,7, dlatego też ze struktury czynnika zdecydowano się usunąć pozycję testową nr 18, po usunięciu której współczynnik rzetelności α Cronbacha osiągnął wartości zadawalającą, na poziomie 0,744. Uzyskano zatem wartość α powyżej 0,7, co wskazuje na homogeniczność każdej ze skal oraz wysoką zgodność wewnętrzną.

Tabela 2. Współczynniki rzetelności Alfa Cronbacha dla poszczególnych podskal

Skala	Liczba pozycji	α Cronbacha
Poczucie szczęścia i przynależności	20	0,8
Formalizacja związku i źródło bezpieczeństwa	13	0,744
Normy społeczno-religijne	12	0,798

Źródło: Opracowanie własne.

2.1.3. Dyskusja wyników

Interpretując czynniki w kategoriach treści, stwierdzamy, że czynnik pierwszy odnosi się do małżeństwa jako poczucia szczęścia i przynależności. Zawiera w sobie elementy zachowań, emocji i przekonań, które odnoszą się do postrzegania małżeństwa jako czynnika zwiększającego poczucie szczęścia jednostki oraz jej poczucie przynależności. Czynnik drugi odzwierciedla postawę wobec małżeństwa jako formalizacji związku i źródła bezpieczeństwa. Informuje o okolicznościach, jakie mogą doprowadzić do formalizacji związku, głównie związanych z posiadaniem dzieci i finansami. Czynnik trzeci mierzy postrzeganie małżeństwa przez pryzmat zinternalizowanych norm religijnych i społecznych, których małżeństwo jest spełnieniem.

2.2. BADANIE 2

Celem drugiego badania było dokonanie oceny trafności kwestionariusza, do której niezbędne stało się pozyskanie nowej próby badawczej (Anastasi, Urbina, 1999). Aby sprawdzić trafność zewnętrzną testowanego narzędzia, część respondentów poproszono również o wypełnienie skróconej skali Inwentarza Osobowości NEO-FFI autorstwa Costy i McCrae (polska adaptacja: Zawadzki, Strelau, Szczepaniak, Śliwińska, 1998) obejmującą wymiary Neurotyczności, Sumienności i Ugodowości. Wymienione podskalne NEO-FFI użyto w celu ustalenia związków pomiędzy wymiarami osobowości a postawami wobec formalizacji związku małżeńskiego.

2.2.1. Metoda

Osoby badane Próbę badawczą stanowiły 174 osoby, w wieku od 19 do 30 lat ($M = 23$; $SD = 2,07$). Kobiety stanowiły 61,1% próby, osoby będące w związku 35,4%, panny/kawalerowie (osoby niebędące w związku) 57,1%, a osoby zamężne 6,9%.

Materiał Kwestionariusz KPwM składał się z 45 stwierdzeń. Spośród tej grupy 100 osób poproszono dodatkowo o wypełnienie skróconej skali Inwentarza Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae, składającej się z 36 stwierdzeń.

Procedura Badanie ponownie przeprowadzono za pośrednictwem Internetu – link odsyłający do kwestionariusza rozdystrybuowany został na portalach społecznościowych oraz metodą kuli śnieżnej. Podobnie jak w badaniu 1, zastosowano zabieg programistyczny w celu uniknięcia pytań pozostawionych bez odpowiedzi (brak danych). W obydwu kwestionariuszach (KPwM i NEO-FFI) badani proszeni byli o ustosunkowanie się do podanych twierdzeń za pomocą 5-stopniowej skali, gdzie wartość 1 oznaczała „zdecydowanie się nie zgadzam”, a 5 – „zdecydowanie się zgadzam”.

2.2.2. Wyniki

Przed przystąpieniem do przeprowadzenia analizy czynnikowej ponownie sprawdzono, czy spełnione zostały warunki dotyczące danych oraz wielkości próby, niezbędne do wykonania obliczeń statystycznych. Test sferyczności Barletta ($\chi^2 = 4750,254$, $p < 0,001$) wykazał, że zmienne nie korelują ze sobą. Miara KMO wyniosła 0,833, co świadczy o odpowiedniej do poddania analizie statystycznej wielkości próby. Można zatem stwierdzić, że dane w badaniu drugim spełniły założenia analizy czynnikowej (Kim, 1978).

W kolejnym kroku została przeprowadzona analiza czynnikowa z założeniem takiej samej liczby czynników jak w badaniu pierwszym. Wykres osypiska potwierdził słuszność przyjęcia trzech czynników. Poszczególne pozycje testowe zostały przyporządkowane do wyodrębnionych czynników zgodnie z ładunkami czynnikowymi uzyskanymi w analizie czynnikowej. Do każdego z czynników wybrano pozycje o najwyższych ładunkach czynnikowych, uwzględniając te pozycje, które uzyskały wartości powyżej 0,4. W przypadku badania drugiego pierwszy czynnik wyjaśniał 25,30% wariancji, drugi – 10,87%, natomiast trzeci – 6,91%. Łącznie te trzy czynniki wyjaśniają 43,08% wariancji wspólnej. Nowa struktura kwestionariusza, pomimo zachowania liczby czynników, zmieniła liczbę pozycji testowych uwzględnionych w poszczególnych skalach. Podsumowanie statystyk opisowych przedstawiono w Tabeli 3.

W celu określenia spójności wewnętrznej kwestionariusza przeprowadzono analizę rzetelności. Podobnie jak w przypadku analizy rzetelności przeprowadzonej w badaniu konstrukcyjnym (badanie 1), wskaźnik rzetelności dla wszystkich skal jest zadowalający, co świadczy o dokładności pomiaru zmiennej na

wszystkich wymiarach. Uzyskane wskaźniki α Cronbacha przedstawione zostały w Tabeli 4.

Tabela 3. Statystyki opisowe dla poszczególnych skal w badaniu drugim

Statystyka	Poczucie szczęścia i przynależności	Formalizacja związku i źródło bezpieczeństwa	Normy społeczno-religijne
Liczba pozycji testowych	21	14	7
M	67,3333	38,9425	14,7241
SD	15,54941	10,49013	6,1891

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 4. Współczynniki rzetelności Alfa Cronbacha dla poszczególnych podskal

Skala	Liczba pozycji	α Cronbacha
Poczucie szczęścia i przynależności	21	0,918
Formalizacja związku i źródło bezpieczeństwa	14	0,852
Normy społeczno-religijne	7	0,807

Źródło: Opracowanie własne.

Kolejny etap analizy stanowiło oszacowanie trafności teoretycznej kwestionariusza poprzez porównanie poszczególnych skal ze skalami dotyczącymi wymiarów osobowości z kwestionariusza NEO-FFI. Założono korelację pomiędzy następującymi skalami:

1. Skala Małżeństwa jako poczucia szczęścia i przynależności – skala Neurotyczność,
2. Skala Małżeństwa jako formalizacji związku i źródła bezpieczeństwa – skala Ugodowość,
3. Skala Małżeństwa jako spełnienia norm społeczno-religijnych – skala Sumienność.

Oczekiwanie związku między traktowaniem małżeństwa jako źródła szczęścia i przynależności a neurotycznością wynikało z założenia, że osoby o wysokim wskaźniku neurotyczności są podatne na lęk i wykazują niską odporność na stres (Zawadzki i in., 1998). W związku z tym można było założyć, iż osoby badane będą traktowały małżeństwo, którego byłyby częścią, jako źródło pewności i stałości, a także pozytywnych doznań.

Przekonanie, iż osoby poszukujące bezpieczeństwa cechuje wysoki poziom zaufania do innych ludzi oraz chęć przebywania w ich otoczeniu (Zawadzki i in., 1998) świadczyć może o ugodowości, co pozwala założyć istnienie ko-

relacji między postawą wobec małżeństwa jako formalizacji związku a ugodowością.

Istnienie zaś związku pomiędzy postawą wobec norm społeczno-religijnych a sumiennością założono na podstawie przekonania, że wypełnianie zinternalizowanych nakazów społecznych i religijnych wymaga wytrwałości i motywacji ukierunkowanej na stawiane cele, co jest domeną sumienności w rozumieniu autorów kwestionariusza NEO-FFI (Zawadzki i in., 1998).

Wyniki badanych korelacji zostały przedstawione w Tabeli 5. Ponieważ nie przyjęto kierunkowych hipotez dotyczących związku postaw wobec małżeństwa z wymiarami osobowości, podczas analizy posłużono się testami dwustronnymi, a zatem wartość p w Tabeli 5 oznacza istotność dwustronną.

Tabela 5. Korelacje pomiędzy skalami KPwM i NEO-FFI

		Neurotyczność	Ugodowość	Sumiennność
1. Małżeństwo jako poczucie szczęścia i przynależności	r Pearsona	-0,164	0,207*	-0,164
	p	0,104	0,039	0,104
	N	100	100	100
2. Małżeństwo jako formalizacja związku i źródło bezpieczeństwa	r Pearsona	-0,082	-0,105	-0,082
	p	0,418	0,301	0,418
	N	100	100	100
3. Małżeństwo jako wynik norm społeczno-religijnych	r Pearsona	-0,13	0,174	-0,13
	p	0,196	0,083	0,196
	N	100	100	100

* $p < 0,05$ (dwustronnie)

Źródło: Opracowanie własne.

2.2.3. Dyskusja wyników

Zakładane hipotezy nie znalazły potwierdzenia w uzyskanych wynikach. Stwierdzono natomiast istotną statystycznie korelację pomiędzy skalami Małżeństwo jako poczucie szczęścia i przynależności a skalą Ugodowość z kwestionariusza NEO-FFI. Osoby, które otrzymują na skali Ugodowości wysokie wyniki są miłe, sympatyczne, ciepłe w kontaktach z innymi, niekonfliktowe, pomocne, wrażliwe na potrzeby innych i ufne (Zawadzki i in., 1998). Wymienione cechy powinny charakteryzować osobę, która ceni sobie poczucie szczęścia i przynależności, upatrywanego w usankcjonowanym przez prawo (i religię) związku małżeńskim. Z kolei osoby cechujące się niską ugodowością, a więc niemiłe, niesympatyczne,

raczej oschłe w kontaktach z innymi, często wdające się w konflikty, nastawione na rywalizację, prawdopodobnie nie będą postrzegały małżeństwa jako źródła szczęścia i poczucia przynależności.

Powody, dla których nie uzyskano potwierdzenia innych założonych hipotez dotyczących korelacji między skalami, mogą być różne. Jedną z przyczyn może być fakt, że temat małżeństwa nie był bliski badanym, a podczas wypełniania kwestionariusza KPwM osoby te mogły udzielać odpowiedzi niezgodnie ze swoimi indywidualnymi predyspozycjami osobowościowymi lub zaznaczały losowo odpowiedź, aby móc przejść do kolejnego pytania. Braku zbieżności można również upatrywać w specyfice tematu badania i relatywnie nielicznej grupie badawczej. Jednocześnie skale Neurotyczności i Sumienności mogą zostać potraktowane jako rozbieżne z zaproponowanymi skalami mierzącymi postawy wobec małżeństwa.

3. KORZYSTANIE Z METODY

Kwestionariusz Postaw wobec Małżeństwa jako Formalizacji Związku przeznaczony jest do badania osób dorosłych w przedziale wiekowym 16–30 lat. Przedział wiekowy zaproponowany został z uwzględnieniem Wskaźnika Mglistości Gunninga wymagającego minimum 9-letniego wykształcenia respondentów, przypadającego w Polsce na 16 rok życia. Zgodnie z *Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym* (KRiO, 1964) kobiety w wieku powyżej 16 lat mogą zawrzeć małżeństwo za zgodą formalnych opiekunów, a po 18 roku życia zarówno mężczyźni, jak i kobiety mogą samodzielnie podejmować decyzję o wstąpieniu w związek rodzinny. Górna granica zastosowania narzędzia została ustalona na podstawie górnej granicy wiekowej badanej próby, na której testowano narzędzie badawcze. Z kwestionariusza mogą korzystać wszystkie osoby, bez względu na posiadane wykształcenie czy status zawodowy.

KPwM został stworzony w celu poznania postaw młodych ludzi wobec formalizacji związku – zawierania małżeństwa. Na podstawie wyników KPwM nie można stwierdzić, czy osoba badana podejmie decyzję o zawarciu związku małżeńskiego, czy będzie to ślub cywilny czy kościelny i jakie motywy będą nią kierowały przy podjęciu tej decyzji. Na podstawie uzyskanych wyników można natomiast określić poziom zaangażowania osoby badanej w tematykę związków formalnych oraz jej preferencje wobec tego zjawiska na podstawie poszczególnych skal. Wyniki obydwu badań nie wykazały istotnych statystycznie różnic pomiędzy płciami, a zatem wyniki mogą być porównywane bez tworzenia odrębnych norm dla poszczególnych płci.

Wynik ogólny Kwestionariusza Postaw wobec Małżeństwa jako Formalizacji Związku oblicza się, sumując punkty uzyskane w odpowiedzi na wszystkie 43 pytania. Ostateczny wynik informuje o ogólnej postawie osoby badanej wobec związków formalnych.

3.1. DEFINIOWANIE SKAL ORAZ INTERPRETACJA WYNIKÓW NA POSZCZEGÓLNYCH SKALACH

Skala 1 – *Małżeństwo jako poczucie bezpieczeństwa i przynależności*. Skala ta zawiera w sobie elementy zachowań, emocji i przekonań, które odnoszą się do postrzegania małżeństwa jako czynnika zwiększającego poczucie szczęścia jednostki oraz jej poczucie przynależności. Osoba z wysokim wynikiem na tej skali będzie traktować małżeństwo jako istotny czynnik wpływający na jej samopoczucie, satysfakcję życiową oraz poczucie współtworzenia mikrostruktury społecznej, jaką jest rodzina. Osoba z niskim wynikiem na tej skali nie będzie traktować małżeństwa jako czynnika niezbędnego do podwyższenia jej dobrostanu psychicznego i społecznego. Nie będzie wiązała pozytywnych emocji ze stanem małżeństwa oraz może mieć obniżoną motywację do zawierania związków małżeńskich. Osoba ze średnim wynikiem będzie traktowała małżeństwo jako stan umiarkowanego szczęścia i będzie ono wpływało na jej poczucie w stopniu średnim.

Skala 2 – *Małżeństwo jako formalizacja związku i źródło bezpieczeństwa*. Osoba, która uzyska wysoki wynik na tej skali, wybierze postawę bardziej przychylną wobec małżeństwa, które to wzbudzi w niej więcej pozytywnych emocji. Cechować ją będzie wyższa motywacja do formalizacji takiego związku, w którym upatrywać będzie źródła bezpieczeństwa, również materialnego. Osoba osiągająca niskie wyniki na tej skali nie będzie przywiązywała dużej wagi do procedury formalizacji związków własnych oraz innych osób. Będzie bardziej skłonna do życia w konkubinacie i wolnych związkach. Małżeństwo nie będzie dla niej źródłem poczucia bezpieczeństwa. Osoba o średnim wyniku w sposób umiarkowany będzie chciała sformalizować swój związek. Małżeństwo nie wzbudzi w niej pozytywnych emocji ani nie będzie według niej szansą na stabilizację materialną.

Skala 3 – *Małżeństwo jako wynik norm społeczno-religijnych*. Osoba z wysokim wynikiem na tej skali będzie postrzegala małżeństwo jako naturalną konsekwencję przyjętych przez siebie norm społecznych i religijnych. Osoba osiągająca niskie wyniki na tej skali będzie przejawiała postawę nonkonformistyczną względem norm społecznych i religijnych, które mogą prowadzić do zawarcia związku mał-

żeńskiego. Będzie bardziej skłonna do życia w konkubinacie i wolnych związkach. Osoba, która uzyskała średni wynik, będzie podchodziła w sposób obojętny lub ambiwalentny do norm społecznych i religijnych związanych z małżeństwem. Nie będzie wiązała tyłu pozytywnych emocji z procedurą formalizacji związku.

4. Dyskusja ogólna

Proponowany kwestionariusz stanowi dobrą miarę do badania postaw, a więc myśli, emocji i zachowań związanych z zawieraniem małżeństwa jako formalizacją związku. Narzędzie zostało stworzone w odpowiedzi na rosnącą popularność alternatywnych form życia rodzinnego. W założeniu kwestionariusz ma służyć do monitorowania trendów demograficznych na podstawie postaw mierzonych wśród przedstawicieli młodego pokolenia oraz formułowania ostrożnych prognoz na podstawie uzyskanych wyników. Konstrukty postawy, zastosowany do mierzenia stosunku młodych ludzi do małżeństwa, jest korzystny dla tego typu badań ze względu na obecność uwzględnionych w nim procesów poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych. Tak szerokie spektrum wskaźników daje większą pewność względem trafności wyników i ich stabilności w czasie, ponieważ postawy niełatwo ulegają zmianom. Kwestionariusz ma szerokie zastosowanie, gdyż odpowiedni jest do badania ludzi młodych, co otwiera drogę do badań licznych kohort i grup społecznych. Zatem proponowane narzędzie może być wykorzystywane przez badaczy różnych dyscyplin nauk społecznych, takich jak: socjologia, psychologia, ekonomia czy filozofia.

W badaniach wykazano, że kwestionariusz zawiera wysokie wskaźniki psychometryczne. Wszystkie skale kwestionariusza cechuje wysoka trafność wewnętrzna (Współczynnik α Cronbacha $> 0,7$). Kwestionariusz nie wykazuje jednak silnych korelacji z szeroko stosowanym kwestionariuszem osobowości NEO-FFI, co świadczy o potrzebie poszukiwania innych miar potwierdzających jego trafność zewnętrzną. Kwestionariusz Postaw wobec Małżeństwa jako Formalizacji Związku wymaga dalszego testowania na większych próbach, stanowi jednak wyselekcjonowaną w dwóch badaniach pulę testową, z której mogą korzystać osoby zainteresowane badaniem zjawisk dotyczących postaw wobec małżeństwa.

KWESTIONARIUSZ POSTAW WOBEC MAŁŻEŃSTWA JAKO FORMALIZACJI ZWIĄZKU

* pozycje z odwrotną punktacją: 1, 5, 7, 8, 10, 13, 18, 19, 20, 21, 40, 41

Czynnik 1: twierdzenia 1–21

Czynnik 2: twierdzenia 22–35

Czynnik 3: twierdzenia 36–42

Zaznacz poniżej, na ile zgadzasz się z następującymi stwierdzeniami. Przy każdym zdaniu oznacz cyfrę, która reprezentuje najlepszą Twoim zdaniem odpowiedź. Staraj się nie omijać twierdzeń. Pamiętaj, że nie ma odpowiedzi dobrych ani złych. Liczy się każda odpowiedź zgodna z Twoim przekonaniem. Staraj się używać odpowiedzi „Trudno powiedzieć” tylko wtedy, kiedy jest to konieczne.

Wiek: ____ Płeć: K / M

	Zdecydowanie się nie zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Trudno powiedzieć	Raczej się zgadzam	Zdecydowanie się zgadzam
1. Nie planuję formalizować swojego związku, ponieważ może mnie to ograniczyć	1	2	3	4	5
2. Małżeństwo kojarzy mi się z poczuciem bezpieczeństwa	1	2	3	4	5
3. Myśl o noszeniu obrączki wywołuje u mnie radość	1	2	3	4	5
4. W przeciwieństwie do kilku lat będę zamężna/zonaty	1	2	3	4	5
5. Formalizacja związku zabija miłość	1	2	3	4	5
6. Myśl o podpisaniu aktu małżeńskiego wywołuje u mnie radość	1	2	3	4	5
7. Myśl o związaniu się z jedną osobą do końca mojego życia powoduje u mnie strach	1	2	3	4	5

	Zdecydowanie się nie zgadzam	Raczej się zgadzam	Trudno powiedzieć	Raczej się zgadzam	Zdecydowanie się zgadzam
8. Obawiam się, że treść przysięgi małżeńskiej jest niemożliwa do spełnienia	1	2	3	4	5
9. Ceremonia ślubu kościelnego kojarzy mi się ze szczęściem i miłością	1	2	3	4	5
10. Preferuję wolne związki	1	2	3	4	5
11. Cieszę się na myśl, że poprzez małżeństwo będę mógł stworzyć własną rodzinę	1	2	3	4	5
12. Zawarcie małżeństwa to scementowanie związku i miłości dwojga ludzi	1	2	3	4	5
13. Małżeństwo jest niemodne i niepraktyczne w dzisiejszych czasach	1	2	3	4	5
14. Małżeństwo jest niezbędne do pełni mojego szczęścia	1	2	3	4	5
15. Gdybym kogoś bardzo kochał, chciałbym wziąć z nim ślub	1	2	3	4	5
16. Jeśli biorę z kimś ślub, oznacza to, że chcę być z tą osobą do końca życia	1	2	3	4	5
17. Kiedy widzę młode pary, z utęsknieniem wyczekuję na swój ślub	1	2	3	4	5
18. Osobom, które się naprawdę kochają, ślub nie jest potrzebny	1	2	3	4	5
19. Obawiam się formalizacji związku ze względu na skomplikowaną procedurę rozwodową	1	2	3	4	5
20. Większość ludzi pobiera się ze względu na presję otoczenia	1	2	3	4	5

	Zdecydowanie się nie zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Trudno powiedzieć	Raczej się zgadzam	Zdecydowanie się zgadzam
21. Boję się, że nie podołam roli małżonka	1	2	3	4	5
22. Jeżeli ktoś chce mieć dzieci, powinien wziąć ślub	1	2	3	4	5
23. Gdyby pojawiło się dziecko, wziąłbym ślub	1	2	3	4	5
24. Zdecydowałbym się na ślub, żeby ustabilizować swoje życie	1	2	3	4	5
25. Zdecydowałbym się na ślub, żeby mieć dzieci	1	2	3	4	5
26. Zawarcie związku małżeńskiego dałoby mi poczucie bezpieczeństwa finansowego	1	2	3	4	5
27. Małżeństwo sprzyja przezwyciężaniu trudności życiowych	1	2	3	4	5
28. Bez ślubu trudno stworzyć prawdziwą rodzinę	1	2	3	4	5
29. Byłbym zadowolony ze swojego małżeństwa, gdyby dawało mi ono poczucie stabilności finansowej	1	2	3	4	5
30. Uspokaja mnie myśl, że mój współmałżonek będzie pomagał mi w przezwyciężaniu trudności życiowych	1	2	3	4	5
31. Cieszę się na myśl o hucznym weselu	1	2	3	4	5
32. Mógłbym zdecydować się na małżeństwo, gdyby to rozwiązało moje problemy finansowe	1	2	3	4	5

	Zdecydowanie się nie zgadzam	Raczej się zgadzam	Trudno powiedzieć	Raczej się zgadzam	Zdecydowanie się zgadzam
33. Nieważne, ile kto wnosi do małżeństwa, po ślubie wszystko jest wspólne	1	2	3	4	5
34. Wziąbym ślub, jeśli mojemu partnerowi zależałoby na tym	1	2	3	4	5
35. Pary bez ślubu kościelnego są nie do końca szczęśliwe	1	2	3	4	5
36. Planuje wziąć ślub kościelny, ponieważ tak nakazuje mi moja wiara	1	2	3	4	5
37. Sakrament małżeństwa jest dla mnie podjęciem zobowiązania również przed Bogiem	1	2	3	4	5
38. Nie wyobrażam sobie wziąć ślubu cywilnego bez kościelnego	1	2	3	4	5
39. Związek bez sakramentu kościelnego nie ma szans na przetrwanie	1	2	3	4	5
40. Przyzwolenie Kościoła nie jest mi potrzebne, aby żyć w związku	1	2	3	4	5
41. Małżeństwo to przede wszystkim formalna umowa między dwójgim ludźmi	1	2	3	4	5
42. Obawiam się braku akceptacji otoczenia jeżeli nie wezmę ślubu	1	2	3	4	5

Źródło: Opracowanie własne.

Literatura:

- Anastasi, A., Urbina, S. (1999). *Testy psychologiczne*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Batorski, D., Olcoń-Kubicka, M. (2006). Prowadzenie badań przez Internet – podstawowe zagadnienia metodologiczne. *Studia Socjologiczne*, 3 (182), s. 99–132.
- Boguszewski, R. (2008). *Kontrowersje na temat różnych zjawisk dotyczących życia rodzinnego*. Pobrane z: http://www.federa.org.pl/dokumenty_pdf/badania/Kontrowersje_zycie%20rodzinne_CBOS_08.pdf.
- Boguszewski, R. (2013). *Rodzina – jej współczesne znaczenie i rozumienie*. Pobrane z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_033_13.PDF.
- Czapiński, J. (2008). Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny. Polski paradoks. *Zarządzanie Publiczne*, 2 (4), s. 5–28.
- Czapiński, J., Panek, T. (2009). *Diagnoza społeczna 2009*. Pobrane z: www.diagnoza.com.
- Czapiński, J., Panek, T. (2013). *Diagnoza społeczna 2013*. Pobrane z: www.diagnoza.com.
- Duch-Krzystoszek, D. (1998). *Małżeństwo, seks, prokreacja: analiza socjologiczna*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Elliot, A.J., Covington, M.V. (2001). Approach and avoidance motivation. *Educational Psychology Review*, 13 (2), s. 73–92.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. London: Sage Publications, Inc.
- GUS (2010). *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski w latach 2000-2009*. Pobrane z: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lu_podsta_info_o_rozwoju_demograf_polski_2000-2009.pdf.
- GUS (2013). *Baza Demografia*. Pobrane z: <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>.
- Herudzińska, M. (2012). Rodzina w świadomości społecznej. Co (kto) tak naprawdę stanowi rodzinę? Społeczne (re)konstruowanie definicji rodziny. *Repozytorium CeON*. Pobrano z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/4093>.
- Hornowska, E., Paluchowski, W.J. (2007). *Praca – skrywana obsesja. Wyniki badań nad zjawiskiem pracoholizmu*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Hornowska, E. (2007). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Janicka, I. (2006). *Kohabitacja a małżeństwo w perspektywie psychologicznej: studium porównawcze*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kim, J., Mueller, C. (1978). *Factor analysis: Statistical methods and practical issues*. California: Sage Publications, Inc.
- Lawshe, C.H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28 (4), s. 563–575.
- Parysiewicz, B. (2012). Zagrożenia małżeństwa i rodziny. *Roczniki Nauk o Rodzinie*, 4 (59), s. 21–31.
- Reber, A., Reber E. (2008). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Stanisz, A. (2010). *Antropologia rodziny: praktykowanie pokrewieństwa w wybranych*

- środowiskach we współczesnej Polsce. *Repozytorium Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, Pobrano z: <http://hdl.handle.net/10593/621>.
- Szlendak, T. (2010). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: PWN.
- Wojciszke, B. (2003). *Człowiek wśród ludzi: zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zawadzki, B. (2006). *Kwestionariusze osobowości. Strategia i procedura konstruowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepanik, P., Śliwińska, M. (1998). *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Znanięcki, F., Thomas, W.I. (1976). *Chłop polski w Europie i Ameryce. Dezorganizacja i reorganizacja w Ameryce*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.